

Received: 03.05.2019

Accepted: 07.06.2019

Published: 24.06.2019

JOTS, 3/2, 2019: 287-309

Çağatayca Tefsir-i Hüseyinî (Mevahib-i Aliyye) Tercümesi ve Farsça Dil Özellikleri Üzerine

*On the Translation of Tafsir-i Husaynî (Mavahib-i Aliyya) in Chagatai Turkic and
Persian Language Features*

Saidbek BOLTABAYEV

Karabük University (Zonguldak/Turkey)

E-mail: saidbekboltabayev@gmail.com

After the acceptance of Islam by Turks, the need for translations and tafsirs of the Qur'an increased so that the Turkish works of this kind multiplied. Some of the Qur'an translations and Turkic tafsirs are copyrighted works while some others are translated works. In this article, the Persian language properties which are seen in the work which is well known as the Chagatai Turkic Quran tafsir have been determined and it has been revealed that the tafsir is the translation of the Mavahib-i Aliyya (also known as Tafsir-i Husaynî) written in Persian.

Key Words: Qur'an, Tafsir, Exegesis, Persian, Chagatai Turkic, translation, Husayn Waiz Kashifi.

1. Giriş

Türk kavimleri için her zaman dinî edebiyatın ayrı önemi olmuş, bağlı oldukları dinin esaslarıyla ilgili çok sayıda eser kaleme almışlardır. İnanıqları dinin kutsal kitabının yazıldığı yazı sistemini Türkçeye uyarlamışlar, telif ve tercüme eserler oluşturmuşlardır. Bu durumu Türkçe Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık muhitinde yazılan metinlerde gördüğümüz gibi İslam dönemi eserlerinde de gözlemliyoruz. İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edilmesinden sonra Kur'an tercümeleri ve tefsirlerine duyulan ihtiyaç artmış, böylece bu türde yazılan Türkçe eserler çoğalmıştır.

Türkçe Kur'an-ı Kerim tercümeleri ve tefsirlerinin bazıları telif eser, bazıları da çeviri eserlerdir. Çeviri eserler genellikle Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş Kur'an tercüme veya tefsirleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Telif eserlerde ise Farsça eserlerin de geniş bir şekilde kaynak olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca ilk dönem Türkçe Kur'an tercümelerinden olan satır-arası Meşhed (No: 2229), İngiltere Rylands (No: 25-3821) ve Özbekistan (No: 2008) nüshaları Türkçe ve Farsça şeklinde iki dilli tercüme olarak kaleme alınmıştır. Bütün bunlar yüzyıllar boyunca komşu olan Türkçe ve Farsçanın dinî edebiyatta etkileşimini göstermektedir.

2. Çağatayca Tefsir-i Hüseyinî Tercümesi

Çalışmamıza konu olan eser bilim dünyasında *Çağatayca Kur'an Tefsiri*, *Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri*, *Topkapı Sarayı nüshası* gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır. Çünkü ne eserin nüshalarında ne de dönemin diğer dinî kaynaklarında tefsirin müfessiri, yazıldığı yeri ve yılına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple bugüne kadar yapılan çalışmalarda eserin müfessiri ve yazıldığı tarihi ve yeriyle ilgili belirtilenler birer tahmin mahiyetindedir.

Eserin üç nüshası mevcut olup ilk önce İNAN tarafından *Konya nüshası*, daha sonra ECKMANN tarafından *Topkapı nüshası* tanıtılmıştır. Eser dilinin klasik ve ağır Çağatayca olduğunu belirten İNAN, yazarın adının olmamasından dolayı tefsirin yazıldığı tarihi tayin etmenin güç olduğunu, ancak üç yerde geçen *Şeyh Ubeydullah kaddese allahu sirrehü* ifadesinden hareketle 1490 yılından sonra yazılmış ol-

ması gerektiğini, bu dönemde Özbek Şeybanî soyunun Türkistan'da egemen olduğundan dolayı Türkçeye büyük önem veren Ubeydullah Han'ın hükümdarlık yıllarında yapılmış olabileceğini vurgular (1962: 61).

ECKMANN ise Çağatayca Kur'an tefsirinin XVI. yüzyılın ilk yarısında Şeybanîler devrinde meydana getirildiğini, ayetlerin kelime kelime çevirilerinin ise daha eski Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinin tesiri altında olduğunu belirtir (1967: 53).

Eser üzerinde doktora tezi hazırlayan ZÜLFİKAR gerek Timurlular gerek Şeybanîler döneminde Semerkant ve Herat'ın birer kültür yuvaları olduğundan eserin muhtemelen Herat'ta kaleme alınmış olduğunu, Kur'an tefsiri yazacak kadar din eğitimi gören Ubeydullah Han'ın bizzat kendisi veya onun teşviki ile eski dile bağlı biri tarafından ve bir orijinal nüshaya dayanılarak yazıldığını belirtir (1974: 179).

Daha sonra eser üzerinde yüksek lisans çalışmaları yapan İbrahim TAŞ (2001), Emine TEMEL (2013), Dursaliye ÇAĞLAR (2013), Hülya Şen UZUNOĞLU (2015), Kübranur KURTOĞLU (2015), Yurdagül Aydın ÜNGÖR (2015), Gülşen Arslan PEKGÖZ (2016) de bu görüşleri desteklemiştir.

Ancak tefsir üzerinde dil incelemesi yaparken elde ettiğimiz tespitler sonucunda eserin Farsçadan Çağatay Türkçesine tercüme edildiği, müfessirinin Hüseyin Vaiz Kaşifi olduğu, *Tefsir-i Hüseyinî* adıyla da anılan tefsirin adının ise *Mevahib-i Aliyye* olduğu ortaya çıkmıştır. Tefsirin dilinde belli başlı Farsça özelliklerin belirgin olarak bulunmasının dikkat çekmesi neticesinde bu tespit elde edilmiştir.

Eserde görülen Farsça morfolojik ve sentaks özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

3. Birlik ve Belirsizlik ya'sı

Farsçada kelimenin sonuna gelen birkaç çeşit ya (ﻻ) harfi vardır. Bu ya'ların hiçbirisi vurgulu olmayıp uzun î şeklinde telaffuz edilmektedir. Tacik ve Derî Farsçasında ise *kapalı é* şeklinde telaffuz edilmektedir. Metinde bu tür ya'ların belli başlı çeşitleri kullanılmıştır. En çok kullanılan çeşitlerinden biri birlik ve belir-

sizlik ya'sıdır. Birlik ve belirsizlik ya'sı kattığı anlam açısından birbirinden farklıdır. Birlik ya'sı eklendiği kelimenin miktarını bildirir, onun bir olduğunu, tekliğini vurgular. Belirsizlik ya'sı ise eklendiği kelimenin belirsiz olduğunu bildirir. Eserde görülen örnekleri aşağıdadır:

Ādamîniñ éski ve boş bolğan sümekini hazrat-ı payğambar şallallāhu 'alayhi ve sallamğa keltürdi. "Bir kişinin eski ve boş olan kemiğini hazret-i Peygamber'e (sav) getirdi." (267a/7)

Büzürgîdin sordılar. "Bir ulu kişiye sordular." (232b/27)

Mén bu tağda ġarî bilürmén. "Ben bu dağda bir mağara biliyorum." (297a/10)

Birlik ve belirsizlik ya'sının metinde Türkçe kelimelere de gelebildiği görülmektedir. Böyle durumlarda hâl ekleri ve bildirme eki birlik ve belirsizlik ya'sından sonra gelmekte ve imlada ayrı yazılmaktadır:

Eger éşikini bağlasa özgeni açar. "Eğer bir kapıyı kapatırsa, başkasını açar." (186b/1)

Hîç işi ve sözi haq subhānağa örtüglüg yoktur. "Hiçbir iş ve hiçbir söz her türlü noksandan uzak olan Allah'ın huzurunda gizli değildir." (212b/3)

İhlâş tüz yolîdür ménin sarığa. "İhlas benim tarafıma doğru bir yoldur." (263a/25)

Yılîde on bir künge ta'yîndür. "Bir yılda on bir güne tayin olur." (300a/12)

4. İşaret ya'sı

Farsçanın sentaks yapısı birleşik cümlelerin çok sık kullanılmasına elverişli olduğu için bu tür cümlelerin birkaç şekli vardır. *Ki* bağlama edatı ile bağlanan birleşik cümlelere *ki'li birleşik cümle* denir. Böyle cümleler iki veya ikiden fazla cümleden oluşur. *Ki'li* birleşik cümlede bir ana cümle, bir veya birden fazla yardımcı cümle bulunur.

Metnimizde *ki'li* birleşik cümle yerine *kim'li* birleşik cümle kullanılmaktadır. Türkçede ana ve yardımcı cümleleri birbirine bağlayan bağlama edatları Uygurlar döneminde Türkler yerleşik hayata geçtikten sonra ilk karşılaştıkları Soğd ve Tohar gibi İran kavimlerinin dillerindeki yardımcı cümle bağlayıcıları kısmen taklit edilerek alınmış ve Türkçede zaten var olan *kaçan*, *qanyu*, *kim*, *ne* gibi keli-

melere de bu bağlayıcıların anlamları yüklenerek kullanılmaya başlanmıştır (Telkin 1992: 112). ERGİN'e göre Uygur Türkçesi döneminden itibaren kullanılmaya başlanan *kim*, Türkçe soru zamiri olan *kim*'dir ve o dönemden beri kullanılan *kim*'li birleşik cümleler, zamanla artmıştır. Eski Türkçedeki *kim* ile Farsçadaki *ki* benzerlik kurmuştur ve dilimizde *kim*, *ki* yerine kullanılmaya başlamıştır (2000: 332).

Türkçenin sentaksına aykırı olan *ki*'li birleşik cümlelerin her zaman Türkçe cümle yapısına uydurulması mümkündür. YELTEN bu konuda Türkçenin zengin zarf-fiil ve sıfat-fiil sistemine sahip olmasının, ana düşünce etrafında birleşen yardımcı cümlelerin, en karışık ifadelerin tek yüklemle, sade cümleler içinde toplanmasına imkân sağlayacağını belirtmiştir (2005: 47).

Ki'nin ana ve yardımcı cümleler arasında doğrudan ilgi kurduğu durumlarda yardımcı cümle ana cümleye özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf gibi fiile bağlı birimlerden biri göreviyle katılabilir. *Ki*'nin bir cümle ile kelime arasında ilgi kurduğu durumlarda da yardımcı cümle bir sıfat hükmünde ve ana cümlelerin çeşitli unsurlarının niteleyicisi olur (Yelten 2005: 47). Yardımcı cümlelerin sıfat hükmünde olup ana cümledeki bir unsurun niteleyicisi olduğu durumlarda ana cümledeki nitelendirilen unsura Farsçada bir *ya* (ﻱ) harfi gelir ve buna *işaret ya'sı* denir. Bu tür cümleleri niteleyici yardımcı cümleli *ki*'li birleşik cümle olarak tanımlayabiliriz. İsmail BANGI *işaret ya'sını* da belirsizlik (*nekere*) *ya'sı* olarak tanımlamaktadır (1971: 78).

Metnimizde bu tür niteleyici yardımcı cümleli *ki*'li birleşik cümlelerin Farsça cümle yapısına uygun olarak *işaret ya'sı*yla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu tür cümleler “o” ve “öyle” zamirleri ile Türkiye Türkçesine çevrilebildiği gibi, sıfat-fiiller yardımıyla da Türkçenin sentaksına uygun hâle getirilmesi mümkündür. Eserde epey miktarda bulunan *işaret ya'sından* bazı örnekler aşağıdadır:

Ve öğrettük biz aña bizniñ qaşımızdın 'ilmî kim hâşdur bizge ve kişi anı bilmes. “Ve biz ona kendi huzurumuzdan bize has olan, kimsenin bilmediği ilmi öğrettik” (304b/18)

Ve alarğadır āhıratda pāyanda 'azābî kim üzümeklik tapmas. “Ve onlara ahirette bitmek bilmeyen azap vardır.” (193a/20)

Bildirme ve hâl eklerinin kullanıldığı durumlarda Farsçada olduğu gibi *işaret ya'sı* eklerden önce gelmektedir:

Her-āyına yarıq bêlgüleridür gurūhiğa kim tafakkür kılğaylar anda. “O konuda tefekkür edecek topluluklar için mutlaka açık delilleridir.” (248a/16)

*Haq subhāna nazar kılğay kitābjide kim andın özge hiç kişi anda nazar kılmas. “Her türlü noksan-
dan uzak olan Allah, Ondan başka hiç kimsenin bakamayacağı kitaba bakar.” (235b/19)*

Çokluk eki ise Farsçada olduğu gibi işaret ya’sından önce gelmektedir:

*Āyatlarî kim sizlerniñ maṭlūbıñzdur vāki’ bolur. “Sizlerin istediğiniz deliller meydana gelir.”
(206b/26)*

Yukarıdaki örneklerdeki *kim*’li birleşik cümlelerde işaret ya’sı alıntı kelime-
lerle kullanılmıştır. Ancak metinde hatırı sayılır miktarda Türkçe kelimelerle bir-
likte de işaret ya’sının kullanıldığı görülmektedir:

*Korkuncî kim düşmandın alarnıñ köñlige yétse yétmiş hasana alarnıñ dîvānıda bitürler. “Düşmana
karşı olan korku onların gönlüne ulaşırsa yetmiş iyi amel olarak onların defterine yazılır.”
(202b/7)*

Ey kök kayta al suî kim tüben koyup sén. “Ey gök, aşağıya yağdırdığın suyu geri al!” (223b/24)

*Her türlüğ yahşılığî kim kıla alursén qavlan ve fi’lan halkka kılğay sén. “Söz ile ve fiil ile yapabil-
diğin her türlü iyiliği halk için yapacaksın.” (277a/19)*

Kim’li birleşik cümlelerde Türkçe kelimelerle işaret ya’sının kullanıldığı du-
rumlarda Farsçada olduğu gibi hâl ekleri işaret ya’sından sonra, çokluk ekleri ise
işaret ya’sından önce kullanılmaktadır.

*Ve korkutkıl kişilerni kündüzîdin kim kélgey alarğa ‘azāb. “İnsanları onlara azap geleceği gün-
düzden korkut.” (259b/21)*

*Oğşattı dünyā zindağanlıgını otıge kim yamğur suydın kökerür. “Dünya yaşamını yağmur su-
yundan yeşeren bitkiye benzetti.” (302a/21)*

Ve yād kıl künîni kim sürebiz tağlarnı. “Dağları süreceğimiz günü hatırla.” (302b/10)

*Anıñ köñlekinin éteki taşîğa kim kuyuk başıda édi asıldı. “Onun gömleğinin eteği kuyu başında
olan taşa asılı kaldı.” (235a/12)*

*Nacāt bérduk biz hūdka ve ol kişilerîge kim îmān keltürüp érdiler. “Biz Hud’a ve iman getirmiş
olan kişilere kurtuluş ihsan ettik.” (225b/5)*

Ol kişilerî kim yahşılık kıldılar ya'nî îmân keltürdiler masûbat ve yahşî pādâşdur. "İyilik yapan yani iman eden o kişilere iyi mükâfat ve ödül vardır." (208a/23)

İşaret ya'sının Türkçe kelimelerde sıfat-fiil eklerinden sonra geldiği de görülmektedir.

Ve çıkarurbız her ādamî üçün kıyāmat küni bitilgenî kim anıñ 'amalıñıñ şahıfasıdur. "Kıyamet günü her insan için kendi amelinin defteri olan yazıyı çıkaracağız." (284a/1)

Susağanî kim kuyuğınñ başığa yéter ve anıñ bile koğa ve ipi bolmağay, öziniñ her ikki éligini kuyuk sarığa açar ve faryād ve zārîlğ ve du'ā bile sunı tiler. "Bir kuyunun başına gelen ve kendisiyle kova ve ipi olmayan susamış kişi iki elini kuyu tarafına doğru açar ve ağlayıp sızlayarak feryat ve dua ile su diler." (250a/9)

Yukarıdaki cümlede hem belirsizlik hem de işaret ya'sı Türkçe kelimelerde Farsça anlamıyla kullanılmaktadır.

5. Mastariyet ya'sı

Bir isimden başka bir isim türetmek için kullanılan ya (س) yapım ekine mastariyet ya'sı denir. Türkçe karşılığı isimden isim yapan {+lık} ekidir. Metinde alıntı kelimelerin mastariyet ya'sı ile birlikte kullanıldığı görülmektedir:

Ĥudāynıñ ni'matlarını kim sizlerge arzānî tutuptur sanay almassızlar. "Size uygunluk veren Allah'ın nimetlerini sayamazsınız." (268b/3)

Mastariyet ya'sının Türkçe kelimelere de geldiği görülmektedir:

Çıkıp kélür alarnıñ kırsaqlarından lu'āb tārîki bile içmekî ya'nî bal. "Onların midelerinden salya yoluyla içecek yani bal çıkar." (273b/1)

Qızğançlığî kıldılar aña ve ĥudāynıñ ĥaķını bérmediler. "Onu kıskandılar ve Allah'ın hakkını vermediler." (194b/18)

Farsça kelimeye gelen isimden isim yapan mastariyet ya'sından sonra tekrar Türkçe {-lık} isimden isim yapma ekinin kullanıldığı durumlar göze çarpmaktadır:

Pes anıñ madadkārîlğı bile Yūsuf'ni kıyuğdın çıkardı. "Sonra onun yardımcılığı ile Yusuf'u kuyudan çıkardı." (235b/21)

Ĥudāy aña yārîlğ kılgay. "Allah ona yardım edecek." (188b/26)

'Acz ve sinukluk ve zārîlîğ anıñ dar-gāhıǵa élteliñ. "Acizlik ve boyun eǵme ve aǵlayıp sızlamalarını Onun dergāhına ulaştırılím." (271b/2)

6. Kalıplaşmış *ya'*lar

*Ki'*li birleşik cümlelerin çeşitlerinden olan zarf yardımcı cümleleri, ana cümlelerin yüklemine zamanını, eylemin ne şekilde, ne zaman, hangi vasıta ile ve niçin yapıldığını veya olduğunu bildirir. Ana cümledeki hareketin zamanını bildiren yardımcı cümlelerde metnimizde *çün, vaqtî kim, tã vaqtî kim* bağlama vasıtaları kullanılmaktadır. *Vaqtî kim* ifadesinde bulunan *î* (ع) yukarıda örnekleriyle açıklanmış olan işaret *ya'*sının kalıplaşmış şeklidir. Metinde çok sayıda kullanımı görülmektedir:

Yād kılgıl öz parvardıǵarıñnı vaqtî kim özüñni unuttıñ bolsañ. "Kendini unuttuǵun vakitte kendi Tanrı'nı hatırla." (300a/3)

Buna karşılık bazı kısımlarda bu tür cümlelerin Türkçenin sentaksına uygun olarak kurulduǵu görülür:

Hudāy atını éltiñizler kémeni sürer vaqtda ve anı tohtatur vaqtda. "Gemiyi sürdüǵünüz ve durduǵunuz vakitte Tanrı'nın adını anın." (223b/5)

Zarf yardımcı cümlelerinde işaret *ya'*sının kalıplaşmasıyla kullanılan bağlama vasıtalarından biri de *hālatîde kim* olup onunla kurulan yardımcı cümleler ana cümledeki yüklemine ne şekilde yapıldığını veya olduğunu bildirir. Eserde çok sayıda kullanıldığı görülmektedir:

İniñizler uçmaǵda hālatîde kim qarındaşlar bolǵaysızlar biri biriñiz bile. "Birbirinize kardeş olduǵunuz şekilde cennete giriniz." (263b/18)

Tüşer öz inekleri bile *ya'nî* yüzlerige hālatîde kim sacda kılgaylar hudāynıñ buyuruǵı ta'zîmi için. "Allah'ın buyruǵuna tazim etmek için secde edecek şekilde çeneleri ile, yani yüzükoyun düşerler." (295a/21)

7. Zarf/Nesne ve Fiilin Yakınlık-Uzaklık Durumu

Farsçada fiilin çeşitlerini inceleyen bilim adamları genel olarak üç çeşit, basit, öneki ve birleşik fiil olduğunu belirtmektedirler. (Rubinçik 2001: 197) Fiiller cümlelerin sonunda zarf, nesne öğelerinden sonra gelirken bazı birleşik fiillerin

arasına zarf veya nesnelere girebilmektedir. Bu duruma göre zarf/nesne ögesi birleşik fiilin içinde bulunursa uzaklık durumu, birleşik fiilden önce gelirse yakınlık durumu meydana gelir. Metnimizde Farsçaya özgü olan birleşik fiillerin arasına zarf veya nesnenin girdiği uzaklık durumu Türkçe cümlelerde sıkça göze çarpmaktadır:

Ṭa'ām yéğüci bile kim bismillāh aytmağan bolğay şirkat yémekde kıılır. “Bismillah demeden yemek yiyen kişinin yemeğinde ortak olur.” (305a/12).

Mayl zālımlarğa kıılmañız. “Zalimlere meyletmeyiniz.” (232a/9)

Til calāl ni'matı ve malik muta'āl tasbîhğa açkaylar. “Büyük nimeti ve yüce Melik tespihine dil açacaklar.” (205a/20)

Yüz lüt 'alayhi's-salām évinin eşikige kıoydılar. “Lut aleyhisselam'ın evine doğru gittiler.” (228a/4)

Ve özige kélip élig yūsuf'nın boynığa saldı, andın soñ élig yūsuf'nın étekige urdı. “Ve kendine gelip Yusuf'un boynuna sarıldı, ondan sonra Yusuf'un eteğine elini sürdü.” (243a/2)

Şahrın aşrafı bile yüz gārğa kéltürdiler. “Şehrin önde gelenleri ile mağaraya doğru geldiler.” (299a/2)

Anın bedeninin tükleri baş tondın çıkardı. “Onun bedeninin tüyleri kaftanından baş çıkardı (yükseldi).” (243b/19)

Pes arka düşmanğa kıldınızlar ve uruşdın kıayttınızlar. “Sonra düşmana sırtınızı çevirdiniz ve savaştan döndünüz.” (185b/13)

Azını haml yokluğa kılgaylar. “Azı yokluğa hamlederler.” (195b/10)

Hîç kışi hālî şifatıdın bolmağay. “Hiçbir kişi sıfatından hali olmayacak.” (204a/10)

Yukarıdaki örneklerde *şirkat kııl-*, *mayl kııl-*, *til aç-*, *yüz kıoy-*, *élig sal-*, *élig ur-*, *yüz kéltür-*, *baş kııkar-*, *arka kııl-*, *haml kııl-* birleşik fiillerinin arasına zarf girmiştir. Özellikle *yüz kıoy-*, *yüz kııl-*, *yüz kéltür-*, *hālî bol-* birleşik fiilleri metinde genel olarak uzaklık durumunda kullanılmıştır. Çok az örnekte ise yakınlık durumunda kullanıldığı görülmektedir:

Yüz kıoyup érdük biz kan'an'ğa. “Biz Kenan'a doğru gitmiştik.” (244a/25)

Yukarıda belirtilen dil özelliklerinin yanı sıra eserde bir yerde ayet tercümesinin bir kısmının doğrudan Farsça yapıldığı daha sonra Türkçesine değiştirildiği görülmektedir.

Eserin 184a sayfasının 5. satırından itibaren Tevbe suresi 17. ayeti başlanmaktadır. *لِلْمُشْرِكِينَ كَان مَا* ifadesinin Türkçe karşılığı verilirken *nasazad ve ravā bol-mağay müşrikîn müşriklerge* yazılmış daha sonra *نَسزد* kelimesinin üzeri çizilerek *oğşamas* kelimesi onun üstüne yazılmıştır. *نَسزد* kelimesi Farsça *sazîdan* 'yaraşmak, yakışık olmak, uygun olmak' fiilinin geniş zaman olumsuzluk teklik III. şahıs çekimidir. Müstensihin *oğşamas* fiilinin yerine Farsçasını yazması da eserin Farsçadan çeviri olabileceği fikrini kanıtlamaktadır.

Bu tahmininden yola çıkılarak Farsça Kur'an tefsirleri ve tercümeleri tarafımızdan incelendi. Farsça tefsirler incelenirken Çağatayca tefsirin istinsah edildiği tarih önemli ipucu vermekteydi. Bu nedenle öncelikle eserin yazıldığı XVI. yüzyılda kaleme alınan veya o dönemde meşhur olan Farsça bazı tefsirlerle -*Tercüme-i Tefsir-i Taberî, Tefsir-i Kuşeyrî, Keşfü'l-Esrar, Tefsir-i Yakub Çerhî, Cevahirü't-Tefsir, Mevahib-i Aliyye (Tefsir-i Hüseyinî)*- karşılaştırmalarını yaptık.

Mukayeseler sonucunda Çağatayca (Doğu Türkçesi) Kur'an Tefsiri olarak bilinen eserin Farsça yazılan *Mevahib-i Aliyye* tefsirinin tercümesi olduğu tespit edildi. Tam adı *el-Mevahibü'l-'Aliyye fî tefsîri'l-kelami'r-Rabbaniyye* olan eser, daha yaygın adıyla *Tefsir-i Hüseyinî* olarak anılır. Eser, Hüseyin Vâiz Kaşifî tarafından Hicrî 897-899 (1492-1494) yılları arasında Fars dilinde yazılmış muhtasar bir tefsirdir.

Tefsir-i Hüseyinî, sadece Orta Asya ve Horasan bölgesinde değil bütün Müslüman ülkelerde ilgi görmüş ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Günümüze kadar eserin Urduca, Peştuca, Tatarca, Osmanlıca ve Özbekçe çevirilerinin yapıldığı bilinmekte idi. Elimizdeki tefsir ise eserin Çağatayca çevirisidir.

8. Eserin Mütercimi, Yazılış Tarihi ve Yeri

Hüseyin Vaiz Kaşifî tefsirini Nevaî hayattayken 1494 yılında tamamlamıştır. Tefsir, İslam âleminde büyük ilgi görmüş, Hindistan'dan Altın Orda'ya, Kaş-

gar'dan Osmanlı devletine kadar yayılan coğrafyada okunmuş, çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Bunda Hüseyin Vaiz Kaşifî'nin kişiliğine duyulan güven, eserlerinde bulunan tasavvufî ve ahlakî eğilimlerin yanı sıra faaliyet gösterdiği muhite olan güven önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Çağatayca *Mevahib-i Aliyye* tercümesi, eserin yazılış tarihine çok yakın bir tarihte yapılmış olmalıdır.

Eserin bilinen nüshalarında Çağatayca'ya çeviren mütercimnin adı, nerede ve ne zaman tercüme edildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak istinsah tarihinden hareketle XVI. yüzyılın başında tercüme edildiği kesin olarak düşünülebilir. Çağatayca *Mevahib-i Aliyye*'nin en eski ve tam nüshası olan Topkapı nüshası Hicrî 950 (1543) yılında istinsah edilmiştir.

Eserin yazıldığı XVI. yüzyılda Orta Asya ve Horasan'ın siyasî durumu çok hızlı değişmiştir. Şah İsmail'in Timurlulardan hükümdarlığı ele geçirmesinden çok geçmeden bölgede güçlenen Şeybanîler birer birer bölgelere hâkim olmaya başladılar. Şeybanî hükümdarlarından olan Ubeydullah Han Herat'ı ele geçirdikten sonra başkent Buhara'ya diğer bölgelerden önemli sanatçıları, âlimleri ve ileri gelenleri getirmiş, faaliyetlerini Buhara'da devam ettirmelerini sağlamıştır. Türkçeye çok önem veren Ubeydullah Han, şiir yazmasının yanı sıra birçok önemli eseri Türkçeye çevirmiştir. Örneğin, kendisine Kur'an-ı Kerim kaidelerini öğreten Mevlâna Kemaleddin Yar Muhammed bin Mevlâna Hudaydad es-Semer-kandî'nin *Kavaidü'l-Kur'an* adlı kitabını *Terceme-i Kavaidü'l-Kur'an* ve *Fevaidü'l-Furkan* adıyla Çağataycaya çevirmiştir. Tercümeyle bilim dünyasına tanıtan Ahmed ATEŞ, Ubeydullah Han'ın tercümenin giriş kısmında, Türk halkının Fars dilini bilmemesinden dolayı *Kavaidü'l-Kur'an*'ın Türkçeye çevrilmesinin yararlı olacağını yazdığını belirtmiştir (1964: 130).

Ayrıca tasavvufa olan eğiliminden dolayı tasavvuf cemaati arasında ilgi gören ve bir tasavvufî tefsir olan *Tefsir-i Hüseyinî*'nin Türkçeye tercümesinin de Ubeydullah Han tarafından veya onun teşviki ile Kur'an bilgisi olan, Türkçe ve Farsçaya çok iyi vakıf olan bir yakını tarafından başkent Buhara'da yapıldığı düşünülebilir.

9. Tefsir-i Hüseyinî'nin Osmanlı Türkçesine Tercümeleri

Tefsir-i Hüseyinî yazıldıktan yarım asır sonra Hicrî 952 (1546) yılında Selanikli Ali bin Veli tarafından *Tercemetü Tefsiri'l-Mevahibi'l-Aliyye* (Tercüme-i Tefsir-i Hüseyin el-Kaşifi) adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Abdülhamit BİRİŞİK bu tercümenin Kur'an tefsirinin ilk Türkçe çevirisi olduğunu tahmin etmektedir (2004: 63). Ancak çalışmamızın konusu olan *Tefsir-i Hüseyinî*'nin Çağatayca tercümesinin Topkapı nüshası Hicrî 950 (1543) yılında istinsah edildiğine göre ilk tercümenin Çağatay Türkçesi ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Selanikli Ali bin Veli'nin Osmanlıca tercümesi iki cilt halinde yapılmış olup nüshaları İshak Paşa ve Süleymaniye kütüphanelerinde bulunmaktadır. Aşağıda verilen karşılaştırmalı metinde Selanikli Ali bin Veli'nin tercümesinden yararlandık.

Bu çeviriden sonra meşhur İdris-i Bitlisî'nin oğlu olan Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi (öl. 982/1574) de *Tefsir-i Hüseyinî* eserini Osmanlıcaya tercüme etmiştir. Tercümenin nüshaları İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve Çorum İl Halk Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Ancak Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi, *Mevahib-i Aliyye* tefsirini Çağatay Türkçesine yapıldığı gibi ağırlıklı olarak birebir aktarmamış, bazen ilaveler yaparak bazen de özet bir şekilde tercüme etmiştir.

Ayrıca Osmanlı Türkçesine 1635 yılında Şeyh Ömer Adulî Niğdevî tarafından da çevrilmiş olup iki cilt halinde Süleymaniye Kütüphanesinde korunmaktadır. Aslen Kırmımlı olan İsmail Ferruh Efendi (öl. 1256/1840), *Mevahib-i Aliyye* tefsirini *Mevakib* adıyla tercüme etmiştir. Müellif nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Osmanlı devletinin son yıllarında yapılan bu tercüme dili, üslubu, muhtevası sebebiyle büyük ilgi toplamış ve farklı yayınevleri tarafından *Tefsir-i Mevakib Tercüme-i Mevahib-i Aliyye*, *Mevakib Tercüme-i Tefsir-i Mevahib*, *Mevakib Tefsiri*, *Tercüme-i Tefsir-i Mevahib* gibi isimlerle birçok kez basılmıştır. Halk arasında çok rağbet gören tercüme Cumhuriyet döneminde Süleyman FAHİR tarafından sadeleştirilmiş ve Latin harfleriyle *Mevakib Tefsiri Kur'an-ı Kerim ve Meali* adıyla iki ciltli olarak basılmıştır (1959).

Tahirü'l-Mevlevî (1877-1951) ise *Mevahib-i Aliyye* tefsirinin Bakara suresinin sonuna kadar olan kısmını Türkçeye çevirmiştir. İsmail Farruh Efendi'nin *Meva-*

kib tercümesinde bazı eksiltmeler ve ilaveler bulunduğunu belirterek birebir tercüme gerektiğini vurgulayan Tahirü'l-Mevlevî Hindistan baskısını esas alarak çeviri yapmıştır (1909, 1912).

Kazanlı Muhammed Sadık İmankulı *Mevahib-i Aliyye* tefsirini *Teshilü'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an* adıyla Tatar Türkçesine tercüme etmiştir. Çeviri 1900-1910 yılları arasında yazılmış ve Kazan'da ilk olarak 1911 yılında iki ciltli olarak basılmıştır. Birinci cilt Fatıha suresi ile başlayıp İsrâ suresi ile bitmekte, ikinci cilt Kehf suresi ile başlayıp Nas suresi ile tamamlanmaktadır. Muhammed Sadık İmankulı tefsirin birebir çevirisini yapmakla birlikte, haşiye kısmında bazı açıklamalar ve ayetin nüzul sebebi gibi birtakım bilgiler vermiştir. (1996) Bu tercüme üzerinde Gayaz AKHMETSHİN yüksek lisans tezi hazırlamıştır. (2012)

Ayrıca Afganistan, Hindistan, İran, Mısır, Rusya gibi ülkelerde eserin birçok kez taşbaskısı yapılmıştır.

Çağatayca Kur'an tefsirinin, *Tefsir-i Hüseyinî*'nin tercümesi olduğu tespit edildikten sonra dünya kütüphanelerinin kataloglarından diğer nüshalarını araştırdık. Bu zamana kadar eserin Konya (Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, No: 42 YU 6624) ve Topkapı (III. Ahmet Bölümü, No: 16) nüshaları bilinmekteydi. Araştırmaların neticesi olarak Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsünün yazma eserler kütüphanesinde *Tefsir-i Hüseyinî Tercümesi* adı ve 7455 arşiv numarasıyla muhafaza edilen üçüncü nüsha tespit edildi. Taşkent nüshası XIX. yüzyılda istinsah edilmiş olsa da Klasik sonrası Çağatayca dil özelliklerini yansıtmamaktadır. Karşılaştırmalar neticesinde Taşkent nüshasının, bazı küçük farklılıklar dışında büyük ölçüde Topkapı nüshası ile aynı olduğu tespit edilmiştir.

10. Farsça ve Çağatayca *Tefsir-i Hüseyinî*'nin Karşılaştırması

Farsça *Tefsir-i Hüseyinî* ve Çağatayca tercümesini karşılaştırırken ilk olarak şekil benzerlikleri dikkat çekmektedir. Farsça *Tefsir-i Hüseyinî* nüshaları genelde iki ciltli olarak yazılmış olup birinci ciltler Fatıha suresinden başlayıp Kehf suresinin sonuncu ayetiyle biter, ikinci ciltler ise Meryem suresinden başlayıp Kur'an-ı Kerim'in son ayeti Nas suresiyle biter. Kur'an ayetlerinin üstü çizilerek

metinden ayrılır, sure isimleri siyah veya mavi mürekkeple yazılır. Ayetlerin tamamı veya belirli kısmı tercüme edildikten sonra tefsirli açıklamalar, hadisler, diğer tefsirlerden örnekler, zaman zaman kıraat farklılıkları gösterilir. Bunun gibi durumlar eserin Çağatayca tercümesinde de aynı şekilde görülmektedir. Ancak Farsça nüshaların bazılarında bir sayfalık mukaddime kısmı bulunurken Türkçe nüshalarda yoktur.

Aşağıda Çağatayca ve Farsça *Tefsir-i Hüseyinî* nüshalarının bazı kısımlarından karşılaştırmalar verilmektedir. Çağatayca metin için Topkapı nüshası, Farsça metin için İran Milli Kütüphanesinde 11959 numarayla muhafaza edilen nüsha, Osmanlı Türkçesi metninde ise Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonunda bulunan 255 numaralı nüsha esas alınmıştır. Bütün nüshalar XVI. yüzyılda istinsah edilmiştir.

Çağatay Türkçesi	Farsça
(181b)	(145b)
Sūratu't-Tavba (3) bu sūranı barā'at ve fāziha ve maḥziya ve maḥşāḡa ve (4) sūratu'l-'azāb dağı oğurlar ve tasmiyanıñ terki anda ol cihat bile-dür kim bismillāh amān-nıñ sababı-dur ve bu (5) sūra amān-nı kötermek için inip-dür. ve aytıp-turlar şaḡāba <i>raziyallāhu 'anhum</i> iḡtilāf kıldı-lar anda kim (6) anfāl ve tavba bir sūradurlar kim sab'a tıvālınıñ yéttiñisi bolğay yā ikki sūra. bes ikki sūranıñ arasında (7) ferce koydılar ve bismillāh bitimediler ve her ikki sūranı qarınatayn dēdiler. ve esbāb-ı nuzūl tarcimasıda faḡīh abū lays (8) <i>raḡimahullāh</i> bustānıdın naḡl kıılır kim maḡāyılıñıñ sıḡātı 'an'ana bile. zū'n-nūrayn <i>raziyallāhu 'anhdın</i> rivāyat kıılıp- (9) -turlar kim <i>yes'elūneke 'ani'l-enfāl</i> ¹ ḡātıması ve <i>berā'etün min allāhi</i> ² fātiḡası kātibi mén édim. ḡazrat-ı muḡtafā <i>şallallāhu 'alayhi ve sallam</i> (10) bu ikki sūranıñ arasında tasmiya bitimekini buyurmadı. kéltürüptür-	(26) Sūretu't-Tevbe (27) ve in sūre-rā berā'at ve fāziha ve maḥziye ve maḥşāḡa ve sūretu'l-'azāb nız güyend ve terk-i tesmiye der vey be-cihet-i (28) ān est ki bismillāh sebeb-i emān est ve in sūre berāyi ref'-i emān nāzil şude. ve gufte'end şaḡābe <i>raziyallāhu 'anhum</i> iḡtilāf (29) kerde'end der ān ki enfāl ve tevbe yek sūre'end heftum-i sab'a tıvāl başend yā dü sure. bes ferce miyān-i sūreteyn (146a) (1) guzāştend ve bismillāh ne-neviştend ve her dü sūre-rā qarīneteyn gufte'end. ve der tercime-i esbāb-ı nuzūl ez bustān-i faḡīh (2) ebū leys <i>raḡimahullāh</i> naḡl mıkuned ki sıḡāt-i meḡāyih be 'an'ane'end. ez zū'n-nūreyn rivāye kerde'end ki kātib-i ḡātıme-i <i>yes'elūneke 'ani'l-enfāl</i> (3) ve fātiḡa-i <i>berā'etün min allāhi</i> men bűdem. ḡazret-i muḡtafā <i>şallallāhu 'alayhi ve sellem</i> miyān-i in dü sūre imlā'-i tesmiye (4) neferműd. āverde'end ki çün in sūre nāzil şud ḡazret-i risālet <i>şallallāhu</i>

¹ Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. (Enfal 1)

² Allah'tan bir ihtaradır. (Tevbe 1)

<p>ler çün bu sūra nâzil boldı hazrat-ı risâlat (11) <i>şallâhu 'alayhi ve sallam</i> otuz yâ kırk âyat sūranıñ avval-larından abū bokr <i>raziyallāhu 'anhğa</i> bérıp anı hâcnıñ amîri (12) kıldı ve buyurdı kim mav-sim ahlığa oquğay. ve néçe kün şiddik <i>raziyallāhu 'ahnıñ</i> barğanıdın soñ murtażā 'alî (13) <i>raziyallāhu 'anhni</i> tiledi ve ğazaba nâkasığa mindürüp abū bokr <i>raziyallāhu 'ahnıñ</i> soñıdan yiberdi ve buyur- (14) -dı kim âyatlarını andın alıp özi oquğay. ve çün uşbu hâldın sordılar cavâb bérđi kim cibrîl (15) maña kélđi ve ayttı: “bu payğâmıñ adâsını kılmağay meger sên yâ kişi kim séndin bolğay.” pes 'alî, abū bokr <i>raziyallāhu 'anhumā-</i> (16) -ğa ulandı ve tarviya kü-nide şiddik <i>raziyallāhu 'anh</i> huţba oqudı ve kişilerge manâsikniñ ta'lîmini ayttı ve naħr (17) kü-nide 'alî <i>raziyallāhu 'anh</i> camra-yı 'aķaba ķaşıda âyatlarını mevsim ahlığa oqudı. (Bk. Resim I)</p>	<p>'alayhi ve sellem sî yâ çihl âyet ez evvel-i sūre (5) be ebū bekr şiddik <i>raziyallāhu 'anh</i> dâde ū-râ emîr-i hâc sâħt ve fermüd ki ber ehl-i mevsim h'vâned. ve be çend rüz ba'd ez (6) reften-i şiddik, murtażā 'alî <i>raziyallāhu 'anhumā</i> taleb fermüd ve nâķe-i ğazaba sevâr sâħt ve ez 'aķab-i ebū bekr ferestâd (7) ve emr kerd ki âyât-râ ez vey gerefte hūd kirâ'at kuned. ve çün ez ez îñ hâl pursîdend cevâb dâd ki cibrîl be-men âmed (8) ve guft: “edâ-i îñ peygâm nekuned meger tū yâ kesî ez tū bâşed.” pes 'alî be ebū bekr <i>raziyallāhu 'anhumā</i> lâhiķ şud ve der rüz-i terviye (9) şiddik <i>raziyallāhu 'anh</i> huţbe h'vând, merdumân-râ ta'lîm-i menâsik fermüd ve der rüz-i naħr 'alî <i>kerremallāhu veche</i> nezdik-i (10) cemre-i 'aķaba âyethâ-râ ber ehl-i mevsim h'vând. (Bk. Resim II)</p>
---	---

Kehf suresi 9. ayetinin Çağatay ve Osmanlı Türkçesiyle yapılan tercüme tefsirlerini Farsça aslı ile karşılaştıralım:

Çağatay Türkçesi	Osmanlı Türkçesi	Farsça
(296b)	(3b/19)	(243b)
<p>(23) keltürüptürler kim daqyânūs rüm mamlakatları-ñıñ taşhîri zamânda afsūs şahrı-ğa yetti. anda mazbahî (24) butlar üçün kim anıñ ma'būdları érdiler, yasap şahr ahlını alarñıñ tapınmağığa taklîf kıldı. har kim anıñ (25) sözini eşitti, kutuldı ve har kim tamarrüd körsetti, ölümge yetti. altı nav-ras yarı yétilgen hudây tapınğucı yigitler (26) şahrñıñ büzürg-zâdalarından gūşa tutup, du'â ve niyâzğa maşğul boldılar. ve haķ subhānadın tilediler kim alarnı (27) ol cabbār fitnesidin amîn</p>	<p>(19) getürmüşler ki daqyânūs rüm mülkin taşhîr idüp efsūs (20) şehrine irişdüğü zamânda anda putlar düzüp şehr ehline puta tapmağı (21) teklîf iderdi. temerrüdlük ideni öldürür idi. altı yeni yetişmiş hudâ-perest (22) yigitler kaçmak fikrin idüp her biri evlerinden bir miķdâr mâl ve nafaķa götürüp (23) tağa yüz tutdılar ki şehre yakın idi. ve anlara yolda bir çobân irişüp (24) anlarıñ dînine kirdi. böyle kaçdılar çobânıñ iti daħı ardılarınca giderdi (25) nece ki men' etdiler çäre olmadı. ve haķ te'âlâ iti söyledüp aytdı:</p>	<p>(1) âverde'end ki (2) daqyânūs der zamân-i taşhîr memâlik-i rüm be şehr-i efsūs resîd ve âncâ mezbahî berâyi butân ki ma'būdân-i ū bündend, be-sâħt (3) ve ehl-i şehr râ teklîf be pe-restiş-i îşân kerd. her ki suħen-i ū şenîd hâlâşî yâft ve her ki temerrud nemüd be-ķatıl resânîd. şeş (4) cevân-i nev-resîde-i hudâ-perest ez buzurg-zâdegân-i şehr gūşe girifte be du'â ve niyâz meşğul geştend. ve ez hâķ subhâne (5) der-h'vâst nemüdend ki îşân râ ez fitne-i ân cebbâr emîn sâzed. el-ķişşa muhim-i îşân be 'arz-i</p>

<p>kılığay. al-kışsa alarnıñ işi dakyānūs 'arziğa yetti ve alarnı hāzır kılamak buyurup,</p> <p style="text-align: center;">(297a)</p> <p>(1) qorqutmaq köp körsetti. alar tavhîd tarîkığa bérklik körsetip muṭlaqā anıñ farmānını qabûl kılmadılar. dakyānūs buyurdı (2) tā ḥullî ve ḥulal kim alarnıñ boylarıda érdi, tartıp aldı-lar ve ayttı: "sizler kiçig yaşlıgsızlar. Sizlerge ikki üç kün (3) muhlat bérdim tā öz işinizde ta'ammül kılığaysızlar ve körünizler kim sizlerniñ maşlaḥatınıñ méniniñ sözümniniñ (4) qabûlıdadur yā anıñ raddıda." Pes ol şahrđın özge yerige yüzlendiler ve yigitler anıñ barganını ğanîmat bilip biri biri bile (5) öz işiniñ bābıda kéneş kıldılar ve barçasınıñ kéneşi kaçmaqқа qarār taptı. Har biri öz atasınıñ évidin az (6) māl azuq ve nafaqa üçün köterip, yüz taġığa kim şahrınıñ yavugıda érdi, kelturdiler. Yolda çobanî alarğa yétti ve alar- (7) -nıñ dînige kirip murāfaqatda muvāfaqat körsetti. çobannıñ iti dağı alarnıñ soñıda yügüre başladı. ve ança kim (8) qaytardılar, qaytmadı ve ḥudāy anı sözge keltürdi tā faşîḥ til bile ayttı: "ménin qorqmañızlar kim mén ḥudāynıñ (9) döstleriniñ döst tutarmén. sizler uyquğa barsañızlar tā mén sizlerni saqlavçılıq kılurmén."</p> <p>(Bk. Resim III)</p>	<p>(26) "siz benden qorqmañ ki ben tañrı döstların şaqlar ben. uyumaqğa gidersiz (27) pāsbānlıq iderim." didi.</p> <p>(Bk. Resim IV)</p>	<p>dakyānūs resîd ve be ihzār-i (6) işān emr kerde tehdîd-i bisyār nemüd. işān ber tarîk-i tevḥîd rusûḥ verzide muṭlaqā fermān-i ū qabûl nekerdend. dakyānūs (7) befermüd tā ḥullî ve ḥulel ki ber-dāştend ez işān intizā' kerdend ve guft: "şumā cevānānîd ve ḥurd sāl. şumā rā dū se ruzî (8) muhlet dādem tā der kār-i ḥud te'emmül kunid ve bebînîd ki maşlaḥat-i şumā der qabûl-i qavl-i men est yā der redd-i ān." pes, ez ān şehr (9) muteveccih mevzi'-i dîger şud ve cevānān reften-i ū-rā ğanîmet dāneste bā yekdîger der bāb-i muhimm-i ḥud muşāveret nemüdend ve rey-i (10) heme [firār] qarār yaft. her yek ez ḥāne-i peder qadrî māl be-cihet-i zād ve nafaqa ber-dāşte rüy be kühî ki nezdîk-i (11) şehr būd āverdend. ve der rāḥ şubānî bedîşān resîd ve be dîn-i işān der-āmede der murāfaqat muvāfaqat nemüd. seg-i (12) şubān nîz ber 'aqab-i işān devîden āġāz kerd. çendān ki men' kerdend mumteni' neşud ve ḥudāy ū-rā be suḥen āverd tā be zebān-i (13) faşîḥ guft: "ez men metersîd ki men düstān-i ḥudāy rā düst mîdārem. şumā der ḥ'āb revîd tā men şumā rā pāsbānî kunem."</p> <p>(Bk. Resim V)</p>
--	--	--

11. Sonuç

Hüseyin Vaiz Kaşifî'nin döneminin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Ali Şir Nevaî'ye karşı sevgisi ve minneti çok yüksektir. Hüseyin Vaiz, gösterdiği ilgi ve yardımlarının dışında ilmine ve kişiliğine hayran olduğu Ali Şir Nevaî'ye birçok eserini ithaf etmiştir. Örneğin, *Mevahib-i Aliyye*, *Cevahirü't-Tefsir*, *Risaletü'l-Aliyye Fi Ehadisü'n-Nebeviyye*, *Mahzenü'l-İnşa'* gibi eserleri Ali Şir Nevaî'ye ithaf edilmiştir. Hüseyin Vaiz Kaşifî bu eserleri Fars dilinde kaleme almıştır. Ancak Türkçeye çok önem veren ve eserlerini bu dilde yazan dönemin en önemli ve tanınmış edebî kişiliği olan Ali Şir Nevaî'ye ithafen yazılan Farsça eserlerin Türkçeye çevrilmesi de doğal olarak çok erkenden yapılmıştır.

Bugüne kadar müfessiri ve kaynağı tespit edilemeyen ve Çağatayca (veya Doğu Türkçesi) Kur'an tefsiri olarak kayıtlara geçen, Konya ve Topkapı olmak üzere iki nüshası bilinen eser, aslında *Tefsir-i Hüseyinî* adıyla daha çok tanınan *Mevahib-i Aliyye* adlı eserin tercümesidir. Mütercim eseri Farsçadan Çağatay Türkçesine çevirirken birebir tercüme etmeyi tercih etmiştir. Hatta Farsça aslında mevcut olan teşbih, telmih, mecaz ve deyimlerin de Çağataycaya aynen, birebir çevrildiği dikkat çekmektedir. Hicrî 952 (1546) yılında Selanikli Ali bin Veli tarafından Osmanlı Türkçesine yapılan çevirisi ise eserin özet çevirisi mahiyetindedir.

Bütün bunlarla birlikte tefsirin Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesine yapılan çevirilerinin birçok açıdan karşılaştırılması Türkolojinin pek çok alanı için faydalı olacaktır.

Kaynakça

AKHMETSHİN, G. (2012). Muhammed Sadık İmankuli ve Tefsiri Teshîlu'l-Beyan, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

ATEŞ, A. (1964). "Ubeydullah Han'ın Bilinmeyen Mensur Bir Eseri: Tarcama-i Kavâ'id al-Ḳur'ân va Favâ'id al-Furḳan", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1964: 127-147.

BANGİ, İ. (1971). Farsça Dil Bilgisi (Grameri), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

BİRİŞİK, A. (2004). “Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhib-i Aliyye'si”, İslâmî Araştırmalar, 17/1: 53-68.

ÇAĞLAR, D. (2013). Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Şuara ve Neml Sureleri), İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

ECKMANN, J. (1967). “Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Çevirisi (Rylands Nüshası)”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1967: 51-69.

ERGIN, M. (2000) Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Yayınları.

FAHİR, S. (1959). Mevakib Tefsiri Kur'an-ı Kerim ve Meali, İstanbul: Bütün Kitabevi.

İMANKULI, M. S. (1996). Teshîlü'l-Beyan fi Tefsirü'l-Kur'an, Doha: Matabigu Katari'l-Vataniyye.

İNAN, A. (1963). “Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kur'an Tefsiri”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962: 61-66.

KURTOĞLU, K. (2015). Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Lukmân, Secde ve Ahzâb Sureleri), İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

PEKGÖZ, G. A. (2016). Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Sebe, Fâtır ve Yasin Sureleri), İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

RUBİNÇİK, A. Y (2001). Grammatika Sovremennogo Persidskogo Literaturnogo Yazıka, Moskva: Vostochnaya Literatura FAN.

TAHİRÜ'L-MEVLEVI (1909). “Kısm-ı Mahsûs Tefsir-i Hüseyinî'den Sûre-i Fâtıha Tercümesi”, Mihverü'l-Ulûm, 5: 79.

TAHİRÜ'L-MEVLEVI (1912). “Kısm-ı Mahsûs-Tercüme-i Tefsir -i Hüseyinî'den Sûretü'l-Bakara”, Mihverü'l-Ulûm, 7: 111-112.

TAŞ, İ. (2001). Çağatayca Kur'an Tefsiri 21a-41b (Giriş-Metin-Dizin), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

TEKİN, Ş. (1992). “Eski Türkçe”, Türk Dünyası El Kitabı II, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: 142-192.

TEMEL, E. (2013). Doğu Türkçesi Kur’an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri), İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

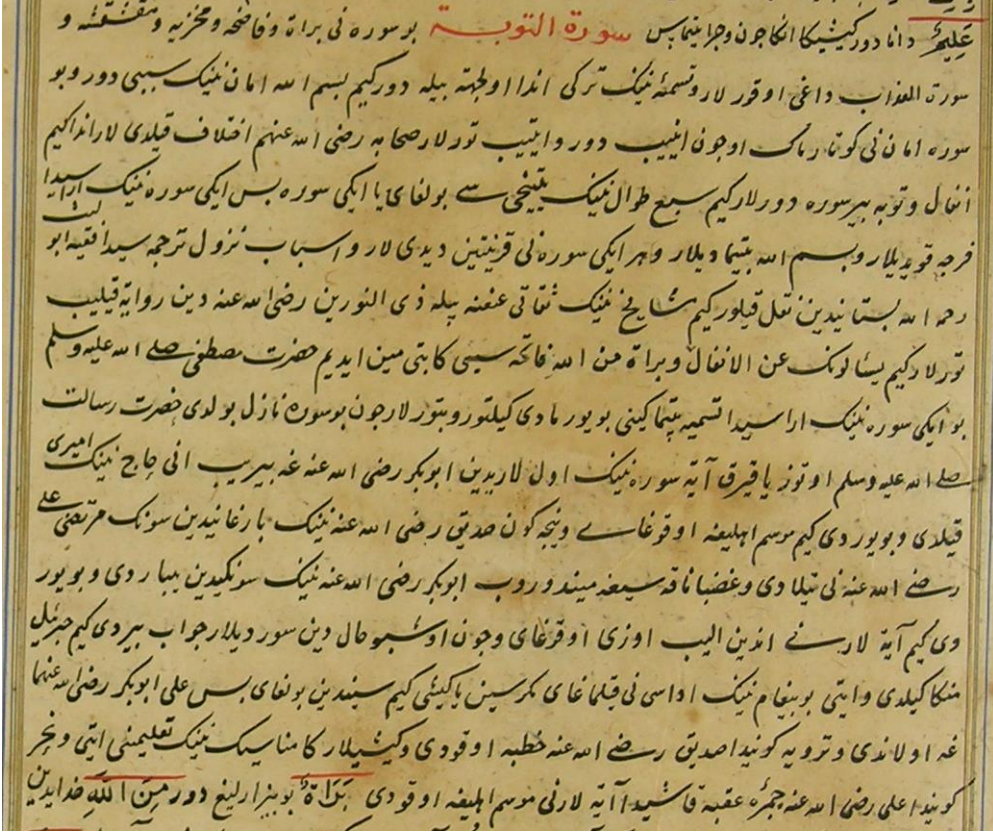
UZUNOĞLU, H. Ş. (2015). Doğu Türkçesi Kur’an Tefsiri (Ankebut ve Rum Sureleri), İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

ÜNGÖR, Y. A. (2015). Doğu Türkçesi Kur’an Tefsiri (Sâffât, Sad ve Zümer Sureleri), İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

YELTEN, M. (2005). “Pars-Name’deki Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine”, Modern Türkölük Araştırmaları Dergisi, 2/4: 45-56.

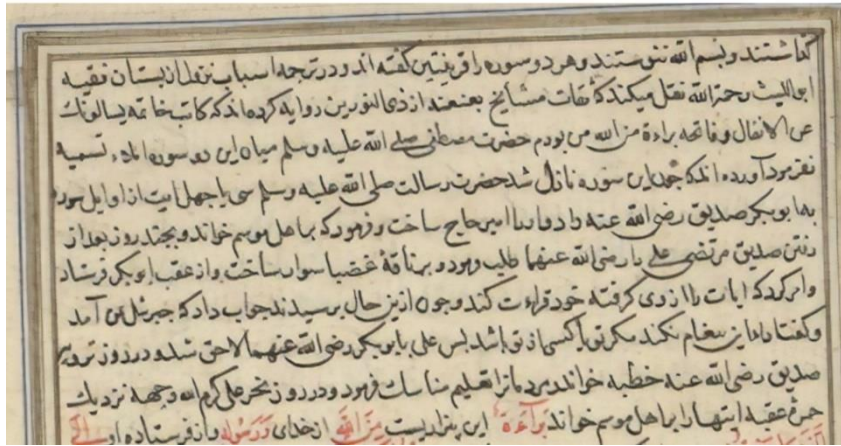
ZÜLFİKAR, H. (1974). “Çağatayca Bir Kuran Tefsiri”, Türkoloji Dergisi, 4/1: 153-195.

Resimler

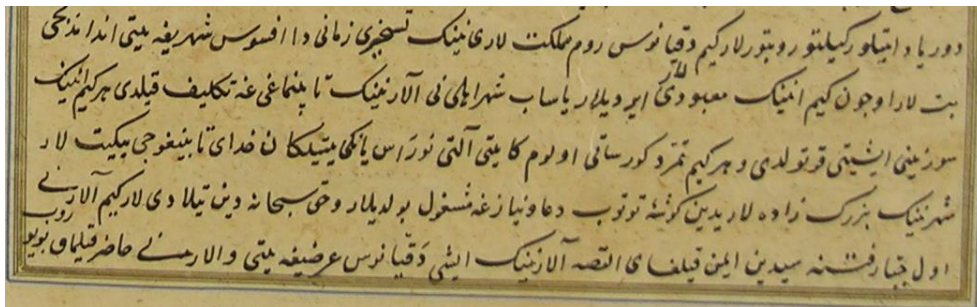
Resim I

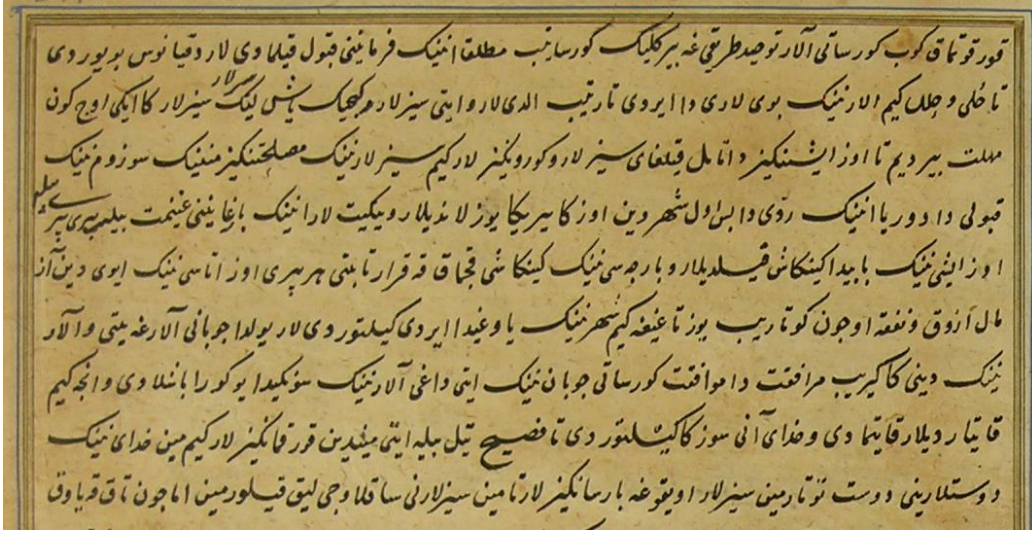
Çağatayca Yazma (181b/3-17)

Resim II

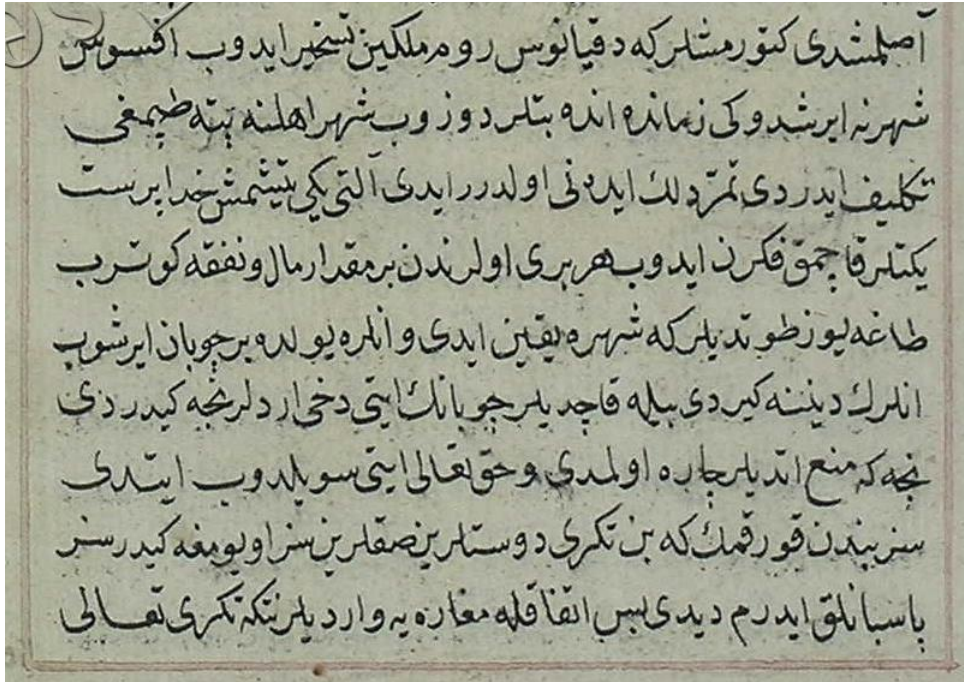
Farsça Yazma (145b/26-146a/10)

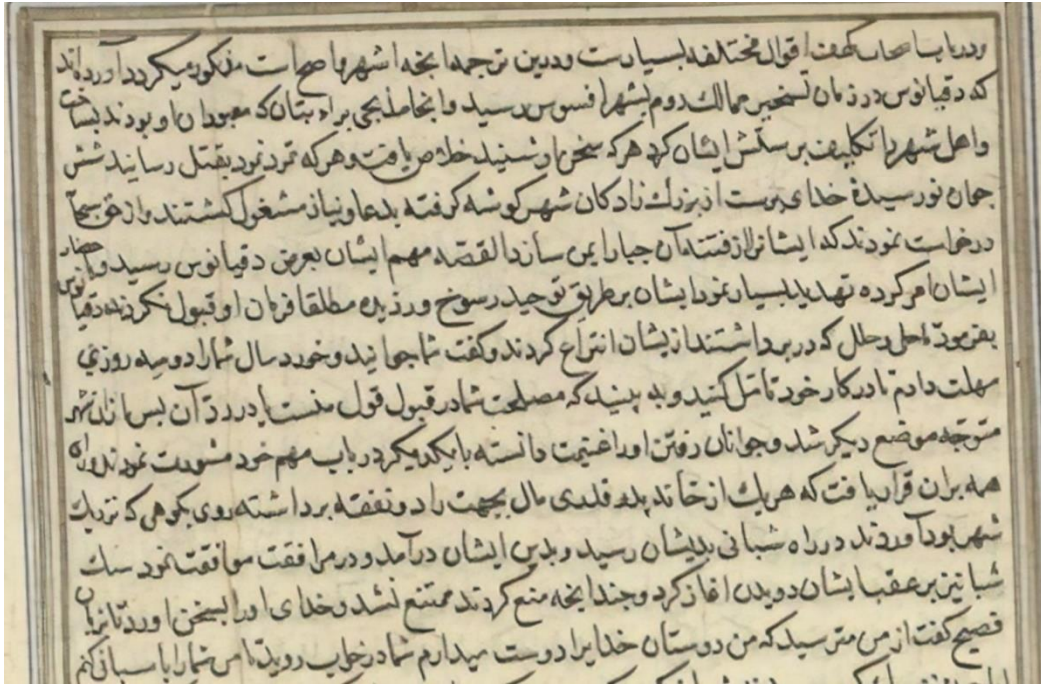
Resim III

Çağatayca Yazma (296b/23-297a/9)

Resim IV

Osmanlıca Yazma (3b/19-27)

Resim V

Farsça Yazma (243b/1-13)